

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Çekim Edatı İşlevinde Kullanılan -IncA Ekli Zarf-eylem Yapıları*

Structures of Gerundium with -IncA Used in Function of Postposition in Evliya Çelebi Seyahatnâmesi

Hacı Ömer KARPUZ**
Erkan SALAN***

ÖZET

Seyahatnâme'de çekim edatı işlevi kazanmış -IncA ekli zarf-eylem yapılarını ele alan bu makale giriş, inceleme ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çekim edatlarının oluşumu hakkında bilgi verilmiş; inceleme bölümünde "varınca", "gelince", "olunca", "gidince", "çıkınca", "enince" sözcüklerinin Seyahatnâme'de sınırlama bildiren çekim edatı işlevindeki kullanımları örneklerle anlatılmıştır. Sonuç bölümünde, çalışmayla elde edilen tespit ve yorumlara yer verilmiştir

ANAHTAR KELİMELER

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, çekim edatı, zarf-eylem eki "-IncA", sınırlama, işlev

ABSTRACT

This article which studied structures of gerundium with -IncA used in function of postposition in Seyahatnâme is comprised of introduction, research and conclusion sections. In the introduction section; occurrence of postpositions have been expressed. In the research section; usages of limiting postposition of the words "varınca", "gelince", "olunca", "gidince", "çıkınca" and "enince" in Seyahatnâme have been explained with examples. In the conclusion section; the determinations and the comments revealed through the study have been stated.

KEY WORDS

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, postposition, gerundium "-IncA", limitation, function

* Bu makalede, Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince desteklenen 2011SOBE041 numaralı "Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin Biçim Bilgisi Özellikleri" adlı tez projemizde elde edilen verilerden yararlanılmıştır.

** Prof. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, homerkar@yahoo.com

*** Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, salanerk@yaho.com

I. Giriş

Türkçe anlamlı / asıl ve görevli / yardımcı unsur olarak nitelendirilebilecek farklı sözcük türleriyle sağlam yapı ve işleyiş özelliklerine sahip bir dildir. Cümlede görevli / yardımcı unsur olarak karşımıza çıkan sözcüklerden biri de çekim edatlarıdır. Çekim edatları, adların farklı sözcüklerle bağlantı kurmasını sağlayarak sözcük gruplarının ve cümlelerin oluşmasında birleştirici unsur biçiminde âdeta bir çimento vazifesi görür. Bu bakımdan sözcük grubu ve cümle adını verdiğimiz ifade kalıplarının oluşumunda oldukça önemli bir yeri vardır.

Çekim edatları, genel olarak sahip oldukları kullanılış özellikleriyle en eski yazılı kaynaklardan bugüne Türkçede önemli yere sahip sözcüklerdir. Tarihî süreç içerisinde ad veya eylemsi yapısındaki herhangi bir sözcüğün anlam boyutunda ve söz dizimindeki görevinde meydana gelen farklılıklar dolayısıyla (Karahan 2011: 271) edat işlevi kazanabilmesi ve edat olarak kullanılabilen bir sözcüğün ekleşebilmesi (ile > -IA, için > -çün gibi)¹ karşılaşılan önemli dil gelişmelerindedir.

Türkçede doğrudan edat türeten bir ek yoktur. Bu yüzden edat ihtiyacı ya alıntılama ya da kalıplaşma yoluyla karşılanmıştır. Kalıplaşmanın oluşum süreciyle ilgili olarak Zeynep Korkmaz, şu tespitte bulunur:

"Bildiğimiz gibi, ad çekimi ekleri, dilin geçici görev yüklenen ögeleridir. Ancak, bunların sayı ve işlevleri oldukça sınırlıdır. Oysa, sözdeki ilişki türleri çok çeşitlidir. İşte ad çekimi ekleri ile karşılanamayan bu geçici işlevler için edatlar devreye girmiştir. Türkçede edat türeten ekler bulunmadığı için dil bu göreve en elverişli şekillerden yararlanmıştır. Bunlar da belirli bazı ad çekimi ekleri almış adların veya zarf-fiillerin kalıplaşma evresinden geçerek bir anlam aşınmasına uğramasıyla oluşmuştur. Ad çekimi ekleri ile edatlar arasındaki görev paralelliği, ad çekimi veya zarf-fiil ekleri ile genişletilmiş bulunan ve başlangıçta özel anlamlar taşıyan kelimelerin, yavaş yavaş birer kalıplaşma sürecinden geçerek anlam aşınmasına uğramaları onları edatlara dönüştürmüştür. Böyle bir aşınma sürecinden geçen kelimeler de anlamlı kelimeler sınıfından çıkıp görevli kelimeler sınıfına girmiştir." (Korkmaz 2003: 1055)

Özellikle Türkçenin çeşitli tarihî dönemlerinde yazılmış olan eserlerde edat işlevinde kullanılan yapıların tespit edilerek incelenmesi, hem edatların yapı ve işleyiş özelliklerinin ortaya konması hem de dil araştırmaları ve öğretimi açı-

¹ Mustafa Öner, Genel Türkçede bilinen çekim edatlarının bugün ekleşmiş olanlarını tespit etmiş ve bunların listesini vermiştir bk.: (Öner 1999: 15).

sından önemlidir. Bu bakımdan biz bu makalede, 17. yüzyılda yazılmış ve Türkçenin en önemli eserlerinden biri olan *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi*'nde, çekim edatı işlevinde kullanılan *-Inca* ekli zarf-eylem yapılarını ele alacağız. Özellikle edatlarla ilgili yapılan çalışmalarda edat işlevi kazanan *-Inca*'lı zarf-eylem yapılarına yer verilmemiş olması (Hacıeminoğlu 1992; Tiken 2004; Li 2004) konunun önemini daha artırmıştır. Asıl konuya geçmeden önce Türkçe çekim edatlarının köken özelliklerinden kısaca bahsetmek, konunun daha iyi anlaşılması açısından uygun olacaktır.

Türkçe çekim edatlarının bir kısmı ad kökenlidir. Bunlar ada eklenen iyelik veya durum ekinin zamanla kalıplaşıp kaynaşmasıyla oluşmuştur: *gibi* (< *kip* 'ölçü, kalıp, örnek' + *i* iyelik eki), *için* (< *uç* 'sebepl' + *u* + *n* vasıta durumu eki), *başka* (< *baş* + *ka* yönelme durumu eki), vb. (Korkmaz 2003: 1056). Türkçe çekim edatlarının diğer bir kısmı ise eylem kökenlidir. Ve bu edatlar genel olarak zarf-eylem ekinin kalıplaşıp kaynaşmasıyla meydana gelmiş edatlardır: *ile* 'birlikte, beraber' (< *il-e* 'iliştirerek'), *göre* (< *gör-e* 'görerek, bakarak'), *diye* (< *ti-y-e* 'diyerek'), vb. (Korkmaz 2003: 1057). Görüldüğü gibi edatlar genel olarak adlarda ad çekimi eklerinin, eylemlerde ise zarf-eylem eklerinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Özellikle edatlaşmanın en çok görülen örneklerinin eylem kökenli zarflardan oluşması (Öner 2004: 285) ele aldığımız konu açısından dikkate değerdir.

II. İnceleme

Günümüz Türkiye Türkçesinde sık kullanılan *kadâr* edatı, *+A kadâr* biçiminde sınırlama² bildiren bir edat olarak *Seyahatnâme*'de kullanılmamıştır. Buna karşın *kadâr* edatı, karşılaştırma (Salan 2013: 236-237) ve nicelik (miktar) (Salan 2013: 241) işlevleriyle çeşitli cümlelerde kullanılmıştır. Sınırlama işlevi, *Seyahatnâme*'de *dek / dağ* ve *-oldukça* seyrek olarak *degin* edatının yanı sıra çekim edatı işlevi kazanmış *-Inca*'lı zarf-eylem yapılarıyla yerine getirilmiştir. Şimdi araştırma konumuzu teşkil eden *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi*'ndeki *-Inca* zarf-eylem ekli çekim edatı işlevi kazanmış yapıları maddeler hâlinde ifade etmeye çalışalım:

1. *+(n/y)A varınca "+A kadâr"*

+(n/y)A varınca yapısı, *var-* eyleminin *-inca* zarf-eylem eki ile birleşip kalıplaşması³ yoluyla oluşmuştur. *var-* eyleminin kalıplaşma sürecinden önce

² Çekim edatları arasındaki "sınırlama" kavramı hakkında bk. (Öner 2003).

³ Kalıplaşma, ek-sözcük birleşmelerinde eklerin kendi asli görevleri dışında kullanılarak eklendiği sözcük ile yeni bir anlam oluşturacak tarzda birleşip kaynaşmasıdır (Korkmaz 2000: 1).

+(n/y)A durum ekli tamlayıcı olarak kullanılması, *varınca* sözcüğünün +(n/y)A durum ekiyle kullanılan bir edat işlevi kazanmasını sağlamıştır (Salan 2013: 226).

+(n)A *varınca* yapısı, *Seyahatnâme*'de yer (mekân), zaman, nicelik, nesne veya kişi ifadelerinde "+A kadar" anlamında sınırlama bildirir. Edat işlevinde kullanılan bu yapı, aşağıda örnekleri verilen diğer yapılardan çok daha sık kullanılmıştır. Hatta Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'de, bu yapıya *dek / dağ* edatının alternatifi olabilecek sıklıkta yer vermiştir.

+(n)A *varınca* yapısı, aşağıdaki örneklerde⁴ yerde sınırlama bildirir ve *Seyahatnâme*'de çok sık kullanılır. Bu örneklerde *var-* eylemi söz konusu olmadığından *varınca* yapısının kalıplaştığını belirtebiliriz:

cānib-i erba'asında ve cenūb tarafında kanķırı şehri+ne varınca ma' mūr nāhiyeleri var kim kırk elli biñ etrāk tā'ifesi vardır. (2, 278^a / 26-27)⁵, ve andan yine şāhrāhūñ iki tarafı karakeçili dükkānı+na varınca cümle kapama ve zubun işler hayyāt dükkānlarıdır. (3, 65^a / 11-12), ... ammā hālā mezkūr 'imāretiniñ āşār-ı bināları ve kıbāblar bir fersağ yir+e varınca cümle durur. (7, 137^b / 4), kalmık bu hāli görüp bunları dağlar içi+ne varınca kovup kalmıgñ gerüdeki 'askeriniñ ardı tükenince ... (7, 157^b / 3-4), ... hezārpāre oğlarıñ her biriniñ gezlerinden demreni+ne varınca içerisi boş olup ... (4, 277^a / 29), ... birisiniñ postı burnından tā kıyruğı ucı+na varınca otuz üç karış bir gāzanfer idi. (4, 357^b / 30), bu gece gördüm ki eyyūbdan sarāyburnı+na varınca boğazı kayıklar kaplamış. (5, 76^a / 20-21), ve bu kapudan taşra bir deñizden bir deñiz+e varınca kesme hāndağdır. (7, 142^a / 31-32), ... zīrā bu mağalleri tā kıomarān ve uyvar ve litre ve nehr-i vağ aşırı tā henüz geçdiğimiz pojon kal'ası ve akyaylalar ve suçever kal'ası ve ban kal'ası+na varınca yigirmi konağ yerleri tā tot vilāyeti+ne varınca bu vilāyetleri berbād etmişdik. (7, 76^a / 4-5).

Bergamalı Kadri Müeyessiretü'l-Ulûm adlı eserinde "*Dek harfdür ki intihā 2-i gāyet için gelür; gıtdüm eve dek gibi. Degin de bu ma'nāyadur; gıtdüm eve degin gibi; ammā vaqt olur ki eve varınca gıtdüm dirler, zāhir bu kelāmdan da murād intihā 2-i gāyetdür*" (Karabacak 2002: 53) ifadesiyle *dek* ve *degin* edatlarıyla *varınca* arasın-

⁴ Çalışmamızda geçen örnekler için, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesindeki Bağdat Köşkü no.: 304 (1. ve 2. ciltler), Bağdat Köşkü no.: 305 (3. ve 4. ciltler), Bağdat Köşkü no.: 307 (5. cilt), Revan Köşkü no.: 1457 (6. cilt), Bağdat Köşkü no.: 308 (7. ve 8. ciltler), Bağdat Köşkü no.: 306'da (9. cilt) kayıtlı yazma nüshalar ve Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Pertev Paşa (P) no.: 462 (10. cilt), Hacı Beşir Ağa (Q) no.: 452'de (10. cilt) kayıtlı olan yazma nüshalar kullanılmıştır.

⁵ Örneklerin *Seyahatnâme*'de geçtiği yerleri gösteren sayı ifadelerinin anlamı (Cilt no., varak no. / satır no.) biçimindedir.

daki eş değer işlevsel özelliğe işaret etmiştir. *Seyahatnâme*'de *varınca* edatı ile *dek* edatının yerde sınırlama bildiren eş değer kullanımları sık karşımıza çıkar:

... niçe biñi iki omuzlarından tã göbegi+**ne dek** kıtlıç enmiş, niçe biñi hamâyili bağı çalınmış, niçesi sepetleme çalınup iki pâre yatır. (6, 108^a / 5-6) ~ ve alınlarından tã başınıñ ortasından eñsesi+**ne varınca** başın tırâş idüp kulaqlarınıñ üstlerinde iki yanlarınıñ saçları şarķmışdır. (7, 150^b / 12-13); ... ammã hamd-i hudã dizlerim+**e dek** işlandım. (8, 191^a / 8) ~ ve gevdeleri kaşıkıları+**na varınca** yekpãre qalın sepet gibi kışa boyly ve butları ve ayakları uzundur ammã incik kemikleri içeri egridir. (7, 176^a / 27-28).

Hatta aynı cümlede bile eş değer işleve sahip kullanımlara rastlanır. Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'de aynı cümlede veya takip eden cümlelerde farklı yapıları kullanmaya özen göstermesi, bu durumun ortaya çıkmasında başlıca etkenidir. Çünkü Evliya Çelebi, genellikle cümlelerde aynı sözcüklerin tekrarına yer vermez. Bu tarz kullanımlarda anlatımı tekdüzelikten kurtarma amacı ön plandadır (Salan 2013: 15). Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'de bu tarz yapıardan edat işleviyle sık sık faydalanmıştır:

ol ecilden kelemerye qapusından içeri girüp kelemerye qal'ası dīvānhānesi qapusı+**na dek** andan tã iskele qapusı+**na dek** qal'a dīvārınıñ iç yüzünden iki biñ adımdır. andan iskele qapusından taşra çıkup tã vardar qullesi+**ne varınca** cānib-i garba meyyāl gidüp kāmil biñ adımdır. (8, 224^a / 23-25).

Çekim edatları ile durum ekleri, işlevsel açıdan birbirine benzer olduğundan birbirinin yerini tutabilmektedir (Ergin 1998: 366). *Seyahatnâme*'de bazen bu durumun iyi örnekleriyle de karşılaşılmaktadır. Bu örneklerde *var-* eylemi anlam işlevini kaybetmiştir. Eğer kaybetmemiş olsaydı Evliya Çelebi aynı yapının işlevini +A durum ekiyle karşılayamazdı. Dolayısıyla *varınca* sözcüğünün kalıplaşarak edatlaşma sürecine girdiğini ve "+A kadar" anlamında edat işlevinde kullanıldığını belirtebiliriz:

lākin gördüs nām qal'ası cānibinde bir deryādan bir deryā+**ya** sekiz biñ adım qaradır. (9, 124^a / 20) ~ handaķı bir deryādan bir deryā+**ya varınca** kāmil beş biñ adım qaradır ve yüz adım enli handaķdır, ammã ol qadar derin degildir. (8, 284^b / 1-2), ve āsītāneden budin yolu+**na şol qol yolu** dimişler. ve yine āsītāneden bu zikr olunan iki yoluñ arasında olan yola tã cānib-i cenūbda mora vilāyeti+**ne varınca** erkek yol dimişler. ve şofyadan tã bosna ve hersek+**e varınca** dişi yol derler. ve edirnededen arnavudistānıñ elbaşan ve avlonya ve delvine sancaqları+**na varınca** oğul yolu ta'bir etmişler. (8, 221^a / 24-27).

+(n/y)a varınca yapısı, *Seyahatnâme*'de "+A kadar" anlamında zamanda sınırlama bildirir ve sık kullanılır:

... *tā aḥşam+ta varınca* (akşama kadar)⁶ *niçe biñ kelimâtlar idüp hemân kendüye netice-i kelâmıların cümle tesellî-i hâtır-güne kelimâtlar idi.* (2, 374^b / 2-3), ... *şadâ-yı allah allahdan ordu-yı islâm pür olup cemî'i vüzerâ ve mîr-i mîrân ve ümerâlarda tā nişfü'l-leyl+e varınca*⁷ *tabilhâne faşilları çalındı.* (6, 114^b / 28-29), *ve niçesi ile'l-ân üç yüz yaşıt+na varınca* *yaşarlar.* (7, 176^b / 1), *on yaşından yigirmi beş yaşıt+na varınca* *şib-yânları gâyet maḥbûb olurlar.* (2, 287^b / 19), *bâ-ḥuşûş evvel-i zemîstândan âḥır-ı şitâ+ya varınca* (kış mevsiminin başından sonuna kadar) *hevâsı eyle cân-perverdir kim âdeme ḥayât verir.* (4, 386^b / 13-14), *bu nehr-i ılıbaḥ şabâḥdan öyle vaḳtı+ne varınca* *gerüye dönüp aḳar ve ba' de'z-ḫur yine aşağı aḳar.* (5, 86^a / 18-19), *ve bu iç ḳal'ada olan serâmed nârin ḳullesi tā zirve-i a' lâsında bahâr eyyâmılarından tā rûz-ı ḳâsım+ta varınca* *altı ay bu iç ḳal'a ḳullesi üzre on fitilli ḳandil çerâğdân yanar ...* (7, 121^a / 28-29), *ḥadd-i zâtında biñ elli bir târiḥinden elli dörd târiḥi+ne varınca* *leh ve çeh ve ḳraḳov kâfiristânlar bu ḳadar seyâḥat ve sefer etdik, eyle kelbleri bir diyâr[d]a⁸ görmedim.* (7, 181^b / 16-17).

Seyahatnâme'de +(n/y)a varınca ile *dek* edatının zamanda sınırlama bakımından eş değer kullanımları çoktur. Bu eş değer kullanımlar, *varınca* sözcüğünün "+A kadar" anlamında edat işlevinde kullanıldığıнын göstergesidir. Çünkü *varınca* yapısındaki *-ınca* eki, zarf-eylem eki olarak kullanılsaydı *var-* eyleminin temel anlamını kaybetmemiş olması⁹ ve *varınca*'nın *dek* edatıyla eş değer olarak kullanılamaması gerekirdi. Ayrıca çalışmamızda maddeler hâlinde belirtilen edat işlevindeki yapılar dışında *Seyahatnâme*'de *-Inca* ekli farklı eylemsi yapılarının *dek* edatıyla eş değer kullanıldığı örnek yoktur:

ḥaḳḳâ ki devr-i ḳiyâmet+e dek *durup sūr-ı isrâfil nefḥ olunduḳda ḥayât bulmasına şüphemiz kalmadı.* (4, 238^a / 32) ~ *bu maḥalle diküp rûz-ı ḳiyâmet+e varınca* *durup sen de ve senden şoñra gelenler de bu şecere-i tayyibe altında ibâdet etsinler.* (7, 153^b / 3-4), *ve şabâḥdan öyle+ye dek* *cânib-i ğarba akar ve öyle vaḳtinden tā vaḳt-i ğurûb+ta dek* *şarḳ tarafına cereyân ider.* (8, 248^a / 2-3) ~ ... *her gün 'ale't-tevâlî şabâḥdan tā vaḳt-i*

⁶ Parantez içinde verilen açıklama kısımları tarafımızdan eklenmiştir.

⁷ Bu yapının yanı sıra *nişfü'l-leyl+e dek* (gece yarısına kadar) (6, 85^a / 33), (7, 34^a / 12) yapısı da *Seyahatnâme*'de karşımıza çıkan eş değer kullanımlar arasındadır.

⁸ Örneklerdeki köşeli parantez, yazma nüshada bulunmayan ve tarafımızdan eklenmiş kısımları gösterir.

⁹ Eylemsi ekleri, eylemin asıl anlamını değiştiren yeni bir kavram yaratmazlar. Eylemdeki temel anlam sabit kalır (Korkmaz 2003: 863).

ğürüb+ta varınca cemî'î muṭribân u kışmirân ve bâz-ı bâzân u ğayrı serbâzân gelüp niçe biñ 'arz-ı kâlâ idüp ḥandan ve paşadan iḥsân alırlardı. (4, 229^a / 15-17).

Bu yapının karşımıza çıkan aşağıdaki örnekleri, "+A kadar" anlamında nicelik yönünden sınırlama bildirir ve kullanımı seyrektiler. Bu örneklerde, +(y)A *varınca* yapısının sayı ifadelerinden sonra kullanıldığı görülür:

bunlardan mā'adā (...)¹⁰ 'aded+e varınca maḥalle mesācidleridir. (3, 75^a / 23), ... ağayı kırk biñ ğuruş+ta varınca zirinoĝlı nām 'aşıden ḥalāş idesin, buyurulmuş idi. (5, 153^b / 33-34), ... "her kime dirliĝi lâzım ise birden biñe, biñden yüz biñ+e varınca giride ĝitsün" deyü ... (3, 96^b / 36 - 3, 97^a / 1), ... yüz elli 'aded kaçılık yerde biñden ve¹¹ biñden yüz biñ+e varınca eli berâtlı tekâlif-i 'örfiyye müslim ve müsellemler olan şıĝâr u kibâr yeñiçeri ve ṭopcı ve cebeci ve kuloĝlı ve ğayrı kullar ki ol kaçâlarda sâkinlerdir ... (8, 330^b / 4-6), ve bu cebeḥâne meydânınıñ cānib-i erba'asında olan dâ'iren-mādâr divârları dibinde damlar altında niçe kerre yüz biñ 'aded bî-ḥadd ü bî-pâyân ĝünâ-ĝün ṭop ĝülleleri yıĝın yıĝın yağlı ve zaĝlı ve mücellâ ve muşaykâl ĝülleler bir vuĝiyyeden kırk oĝka+ya varınca firādâ firādâ ĝülleler yıĝın yıĝın ḥâzır-bâş durur. (6, 131^b / 30-33).

Bu yapı, aşağıdaki örneklerde "+A kadar" anlamında nesne¹² yönünden sınırlama bildirir ve kullanımı seyrektiler:

... ve'l-ḥâşıl cümle ḥayvânıñ derileri tâ semmür u zerdevâ ve kaçum [u] vaşak derisi+ne varınca cümle post-ı ĝünâ-ĝün mevcūd idi. (4, 232^a / 34-35), ... cümle ta' yinâımız şeker ve darçın ve karantil+e varınca verüp ... (7, 92^a / 23), ve bir kat dona gömleg+e varınca zer-ender-zer esbâbları ḥanıñ ḥuzûrına paşa koyup ... (5, 50^b / 26).

Aşağıdaki örnekte kişi yönünden sınırlandırma bildirir ve *Seyahatnâme*'de kullanımı çok seyrektiler:

ba'de't-ta'âm ĝürcî meḥemmed paşa elçi paşaya bir semmür lipâçe-i pâdişâhî ve elçi paşazâde bege ve ketḥudâsına ve'l-ḥâşıl ḥakîr+e varınca kırk 'aded zer-ender-zer kuşaklık ḥil'-at-i pâdişâhîler geydirildikde ĝürcî paşa elçi paşaya eydir ... (7, 42^b / 21-23).

Seyahatnâme'de *var-* eyleminin *-ınca* zarf-eylem eki almış örnekleri çoĝunlukla eylemsi olarak kullanılır. Bu örneklerde, *-ınca* zarf-eylem eki zaman bildirir. Ekin zarf-eylem eki olduĝu ve *var-* eyleminin gerçekteştiĝi cümlelerin baĝla-

¹⁰ Yazma nüshada buradaki sayı ifadesi boş bırakılmıştır.

¹¹ Yazma nüshada *biñden ve* ifadesi yanlışlıkla fazladan yazılmış olabilir.

¹² *nesne* sözcüĝüyle "belirli bir aĝırlıĝı, hacmi, rengi olan her türlü cansız varlık" kastedilmektedir.

mundan anlaşılmaktadır. Bu kullanımlarda kalıplaşma durumu ve edat işlevi söz konusu değildir:

kapusundan tā paşanıñ obasına var-ınca bî-tâb u bî-mecâl kaldım. (3, 177^a / 28), andan bolıya var-ınca üç biñ atlı olur. ‘oşmāncığa var-ınca beş biñ ‘asker olur. ipşir Paşaya varup ipşirle kırk elli biñ ‘asker olup der-i devlete haber gönderüp ... (3, 99^a / 9-11), hemān haķır hābdan bîdār olup tecdîd-i vuzū’ idüp vaķt-i şāfi‘i olmağıla paşa huzūrına var-ınca selām verüp ‘aleyke aldıķda "evliyām, erzürümde ne vāķı‘a gördüñ?" didi. (5, 15^b / 23-25), degme ādem ol kaynaķ suyu bilmez, deñizde kaynar, deryādan yukaru kubbe gibi atılır, āb-ı hayātdır. tā gemilerle üzerine var-ma-y-ınca bilinmez. yanına var-ınca kaynadığında ma‘lūm olur zirā bir yerlü kayadan atılıp çıkar. (8, 255^b / 33-34 - 8, 255^a / 1).

-ınca'nın zarf-eylem eki işlevinde kullanıldığı aşağıdaki örneklerde, eylemsi yapısından sonra *daķ* edatının getirildiği görülmektedir. *Seyahatnâme*'de *varınca* sözcüğü ile *daķ* edatının birlikte kullanıldığı iki örnek vardır. Bu örneklerde *daķ* edatı, *varınca* eylemsi yapısına sınırlama işlevi katmak için getirilmiştir. Çünkü örneklerden edatı çıkardığımız zaman, -ınca zarf-eylem eki zamanda sınırlamadan ziyade eylemin gerçekleşme zamanını bildiren bir zarf-eylem eki görünümü kazanmaktadır. Bu bakımdan burada kullanılan *daķ* edatının işlev belirleyici özelliği vardır ve -ıncaya *daķ* yapısını ek ve edattan oluşan bir zarf-eylem yapısı olarak değerlendirmek kanaatimizce yanlış olmasa gerektir. Ayrıca zarf-eylem oluşturan bu tarz yapılar, çalışmalarında yer vermiş çeşitli araştırmacılar da vardır (Deny 2012: 876; Karpuz 2000: 67; Gülsevin 2001: 138; Yılmaz Deniz 2009: 96). Aşağıda verilen örneklerdeki *varınca* yapısında edat işlevi söz konusu değildir:

içindeki evleriniñ şahnişin ve revzenlerinden cümle ‘avret ve oğlan ve şıgār u kibār bizim kal‘a altına var-ıncaya daķ segirdüp alan u tālān etmege girdigimize nażar iderlerdi. (6, 157^a / 34 - 6, 157^b / 1), ol gün ol kadar gemi müzeyyen olur kim sebtıyye kaşından ve bulağdan ve kaşır-ı ‘ayndan ve eski mişirdan tā kademü'n-nebiye var-ıncaya daķ üç sā‘at yerdır, nīliñ yüzi keştī ile māl-ā-māl olup güyā bir lālezār hıyābān gemi ormandır. (10, P 151^a / 3-4; 10, Q 214^a / 15-16).

Bu örneklerde *varınca*'dan sonra *daķ* edatının kullanılması da ilgili yapıda edat işlevinin olmadığına göstergesidir. Çünkü *daķ* edatı, -ınca zarf-eylem ekinde olmayan veya cümlenin bağlamından anlaşılamayan sınırlama özelliğini eylemsi yapısına katmak için getirilmiştir. Burada hem *var-* eylemi gerçekleşmiş ve gerçek anlamından uzaklaşmamış hem de -ınca eki zaman bildiren bir zarf-eylem eki işlevinde kullanılmıştır.

varınca sözcüğünün sınırlama bildiren edat işleviyle kullanımında hem *var-* eyleminde bir anlam aşınmasının meydana gelmesi hem de *-ınca* zarf-eylem ekinin sınırlama işlevini de bünyesinde barındıran bir ek olması başlıca etken olarak düşünülebilir. Dolayısıyla bu durum, kalıplaşan *varınca* yapısının *Seyahatnâme*'de edat işleviyle sık kullanılmasını da beraberinde getirmiştir.

2. +(n/y)A *gelince*

+(n/y)A *gelince*, *gel-* eylemi ile *-ince* zarf-eylem ekinin birleşip kalıplaşmasıyla oluşmuş bir yapıdır. *gel-* eyleminin +(n/y)A durum ekli tamlayıcı olarak kullanılması, *gelince* sözcüğünü +(n/y)A durum ekiyle kullanılabilen bir yapı durumuna getirmiştir.

"+A kadar" anlamında edat işlevine sahip bu yapı, *varınca*'ya göre daha seyrek kullanılmıştır. *Seyahatnâme*'de geçen örneklerinde yerde ve zamanda sınırlama işleviyle kullanıldığı görülür. Aşağıdaki örneklerde yerde sınırlama bildirir:

meger paşanıñ gözi öñinde talduğı maħaldan ħalāş olduğı maħal+e gelince bir gün iki gece olup ħalāş olur. (1, 164^a / 7-8), *islāmboldan bu mahall+e gelince biñ üç yüz mildir.* (2, 255^b / 21), *bu maħalde nehr-i ħunaniñ ħurūbından tūlū'ı olan bu alaman dağı+na gelince rümeli eyāletinde ve budin eyāletinde ve nemse ħudūdında nehr-i ħunaya 46 nehr-i 'azimleriñ meşhūr [u] memdüħi ħarışmışsa cümle taħrīr olındı* (3, 116^a / 24-26), *hattā yüz elli dilim ħamışdan ħadeng yapar kim soħarından tā peykānı+na gelince içi boşdır ...* (4, 228^b / 24), *bu dağı bulğar köyidir ammā öziçe ħal'ası ħükmindedir lākin belğraddan bu maħall+e gelince üç yüz pāre ābādān ħurālar geçdik.* (6, 32^b / 23-24), *tūlça ħal'asından tā bu maħall+e gelince dobruca vilāyeti add olunur.* (8, 201^b / 8).

Seyahatnâme'de *varınca*, *gelince* ve *dek* yapıları sık sık eş değer işleve sahip kullanımlarda karşımıza çıkar. Bu yüzden "+A kadar" anlamında aynı işleve sahip kullanımlara özgü olmak üzere, *varınca* ve *gelince* sözcüklerinin çekim edatı işlevinde kullanıldığını ifade etmek yanlış olmasa gerektir. Aşağıdaki örnekte *var-* ve *gel-* eylemi söz konusu değildir. Sadece yerin bitiş noktasında sınırlama söz konusudur:

andan cānib-i şimāle yoħuş yuħaru ħal'a dīvāri taşrasından dere ve depeler aşup kāħice ħarb ħarafına dağı gidüp ħāziler ħullesi+ne dek yalın ħat dīvār-ı metindir. bu ħāziler ħullesi burından maşrıħ ħarafına tā yediħulle+ye varınca iki ħat şa' b u metin ħal'a dīvāridir. mezkūr yeñiħapudan tā yediħulle+ye gelince ħandaħ yoħdır. cümle üç biñ yedi yüz germe adım dīvārdır ammā biñ yüz adım yerin dīvāri yalın ħat şa' b u metin

hā 'î-i üstüvârdır. mā'adā biñ sekiz yüz elli adımı yediğülle+ye gelince iki kat kavî dîvârdır. (8, 224^a / 14-18).

+(n/y)A *gelince*, aşağıdaki örneklerde "+A kadar" anlamında zamanda sınırlama bildirir:

*hulâşa-i kelâm "âl-i 'osmāncıkdan tā sulţān korğud+**a gelince** elli pâdişāh gele."* deyü ... (6, 17^b / 26-27), *'osmāncıkdan bu ān+**a gelince** pâdişāhlarıñıza beg derdiñiz şimden gerü sulţān deyiñ.* (1, 31^a / 30-31), *ammā âdem şafîden hâzret-i dâvûd+**a gelince** tancereleri çömlerden idi.* (1, 185^b / 1), *macar müverrihleri kavilleri üzre "hâzret-i 'isâ mevlûdından hâzret-i muhammed+**e gelince** altı yüz yıldır. iskender-i zül'-karneyn vefâtından hâzret-i muhammed vilâdeti+**ne gelince** sene 882 yıldır" deyü yazmışlar.* (6, 14^b / 23-25), *el-hâşıl sulţān aḥmed ḥan 'aşrından tā sulţān murād ḥan-ı râbi'+**ye gelince** böyle bir ma'şüm-ı pāk vezîr-i rûşen-zamîr-i diliriñ mişli sebkat etdügi hâfir-nişânımız degildir ...* (6, 48^b / 2-3), *hattâ ol puṭuñ pâreleri sulţān aḥmed ḥan 'aşrı+**na gelince** durduğu muḥakkıktır.* (1, 30^b / 31), *tā ebü'l-feth sulţān meḥammed+**e gelince** pâdişāhlarıñ sarâyı bu idi.* (2, 222^b / 30-31), *ḥudâ ḥakḫıyçün bu ān+**a gelince** yigirmi bir yıl seyâhatimde böyle maḥûf u muḥâtura ve bî-amân dere görmedim.* (6, 4^a / 11-12).

Seyahatnâme'de +(n/y)A *gelince* yapısının *dek* edatıyla eş değer işlevdeki kullanımlarına da rastlanır. Bu tarz kullanımların genel olarak Evliya Çelebi'nin aynı yapıların tekrarına yer vermeme kaygısıyla ortaya çıktığını düşünebiliriz. Bu gibi örnekler, *gelince* yapısının edat işlevinde kullanıldığının göstergesidir:

*andan bu zamân-ı seyâhatimiz+**e gelince** hicret-i nebevviden biñ elli yedi sene olup iskenderden bu ān+**a dek** biñ toḫuz yüz otuz toḫuz sene olmağıla mezkûr sedd-i İskenderiñ cā-be-cā yerleri münhedim olup niçe yerde burc [u] bāruları ḳalmışdır.* (2, 316^a / 20-22).

gelince'nin özellikle günümüz Türkiye Türkçesinde *Bana gelince* "ben ise"; *Deve kuşu gibi yüke gelince* kuşum, *uçmağa gelince* deveyim *der* (Deny 2012: 849), *Seslere gelince*, *asil şaşirtıcı olan seslerdir* (Karpuz 2000: 391) vb. farklı örneklerde +A durum eki almış tamlayıcı isteyen bir edat olarak kullanıldığı da görülür. Bu bakımdan *gelince* sözcüğü farklı işlevlerle edat olarak kullanılmaya eğilimli bir sözcüktür.

Seyahatnâme'de *gel-* eyleminin *-ince* zarf-eylem eki almış örnekleri genellikle eylemsi olarak kullanılır. Bu örneklerde zarf-eylem eki, çoğunlukla *zaman* ve *seyrek* olarak (zamanda) *sınırlama* bildirir:

andan manşûr [u] muzaffer iki günde dil nām maḥalle gel-ince 'aḳîbimizce yüz kırık dil âdem ve yetmiş kelle ḳazâlardan gelüp yetişdi. (3, 101^a / 24-25), *bu maḥalde daḫı*

İpşir paşa gel-ince (İpşir Paşa gelinceye kadar) olan *havādişāt-ı kelimātları bir bir ‘ayān eylesek bir mücelled kitāb olur.* (3, 177^b / 25-26), ... **hüsām ağa serdāra gel-ince** *hemān dellāllar nidā idüp ...* (6, 23^a / 24), ... **siz sa‘ādetle edirmeden üç ayda bu budine gel-ince** (... gelinceye kadar) *kāfir yanık altında yedi yerde tabur-ı ‘azimler idüp iki kerre yüz biñ kefere vü fecereler mevcūd[d]ır.* (6, 91^a / 5-6), ... **bizim elçi paşa tā islāmboldan nemseniñ elçisi iki yılda beçe gel-ince** *bizim elçi beçde iki buçuğ yıl eķall-i mā-yekūn bir yıl, bir buçuğ yıl otururmuş.* (7, 72^b / 28-29), *bu haķir diyār-ı almandan şöñra bu şehre gelince* (bu şehre gelinceye kadar; *gel-* eylemi gerçekleştiğinden ve anlam özelliğini kaybetmediğinden "bu şehre kadar" anlamı verilemez) *yedi krallık yeri geşt [ü] güzār etdim ...* (7, 104^a / 21-22), *kūh-ı elburzuñ cenūbında gürcistānıñ dādyān vilāyeti dağlarından enüp bu maħalle dek gelir.* **bunda gel-ince** *azdır ammā aşığı karadeñize maħlūt olunca nehr-i kubana şağir ü kebīr sekiz yüz altmış ‘aded şular maħlūt olur.* (7, 157^a / 11-13), *venedikli, yoķ elbette imdādımız gel-ince* (yardımımız gelinceye kadar) *ceng idüp kırılız, kal‘ayı virmeziz dirler ve imdādlarınıñ gelmek ihtimālleri vardır.* (2, 271^b / 26-27).

-ince'nin zarf-eylem eki olarak kullanıldığı yukarıdaki örneklerde, *gelince* yapısının yerine *dek / kadar* edatı getirilememektedir. Getirilmesi durumunda cümlenin anlamı bozulmaktadır. Bu durum, bu tarz yapıların zarf-eylem olarak kullanıldığına işaret eder. Dolayısıyla bu kullanımlarda edat işlevi yoktur.

Bazen *-ince* zarf-eylem ekinin kalıplaşmadığı ve eylemsi eki işlevinde kullanıldığı yapılarda, eylemsi yapısından sonra *dek* edatının da getirildiği görülür. Bu edat, aşağıdaki örneklerde eylemsi yapısının taşıdığı zaman kavramını sınırlamak için kullanılmıştır. Çünkü edat cümleden çıkarıldığında var olan sınırlama işlevi de ortadan kalkmaktadır. *dek* edatının işlev belirleyici bir özelliğe sahip olması dolayısıyla *-inceye dek* şeklindeki yapının zarf-eylem oluşturan birleşik bir yapı olarak düşünülmesi gerekir. Bu tarz örneklerde *gelince*'nin edatlık işlevi söz konusu değildir:

... *şarı meħmed paşa tā murād han bağdāda gel-inceye dek kal‘a-i erbīli zābı idüp ‘imār idüp kifāyet ķadar derūn-ı hişāra ‘asker-i kerrār ķodı.* (4, 371^b / 22-23), ... *ammā erdelde olan ķarındaşım gel-inceye dek kal‘ayı top ile dögmeyüp ve lağımlar etmeyüp kal‘adan alarķa durasıñ.* (6, 75^a / 18-19), *hāşıl-ı kelām bilbeysden mışır dibine sultān selīm gel-inceye dek on bir kerre maşāf cengi etdiler.* (10, P 176^a / 36; 10, Q 178^a / 34-35).

Seyahatnâme'de kullanılan örneklerden hareketle, *gelince*'nin *-varınca* kadar olmasa da- meydana gelen anlam aşınmasından dolayı kalıplaşma sürecine girmiş örneklerinin olduğunu belirtebiliriz.

3. *olınca*

Zaman bildiren adların yalın durumlarıyla kullanılan bu yapı, *ol-* eylemi ile *-ınca* zarf-eylem ekinin birleşip kaynaşmasıyla oluşmuştur. "+A kadar" anlamında sınırlama bildiren bir edat işlevine sahiptir. *olınca*, *Seyahatnâme*'de oldukça seyrek kullanılır ve sadece zamanda sınırlama bildirir:

... yine cümle kefereler *tā aḥşam olınca* (akşama kadar) *ta'ām yeyüp gücile āḥır oldu*. (6, 18^b / 19), *anda māh-ı temmūz olınca* (temmuz ayına kadar) *cereyān iden 'uyūnlar doñup buz olur*. (3, 83^b / 10-11), ... *tā vaqt-i kuşlukdan tā vaqt-i 'aşr olınca* (kuşluk vaktinden ikinci vaktine kadar) *meḥmed paşa 'askeri ve tatar 'askeriniñ aldıkları esir ve māl-ı ḡanā'imleriniñ 'arabaları arası kesilmedi*. (6, 27^a / 15-16).

olınca yapısının bazen *Seyahatnâme*'de *dağ* edatıyla eş değer kullanımına da rastlanır. Bu durum *olınca* yapısının, edat işlevinde kullanıldığının göstergesidir:

ḡānende kapucı şağır, aşam bir ādem olmağıla bir kerre faşla başlasa tā şabāḥ olınca (sabaha kadar) *faş iderdi, dur diseñ işitmezdi ve dāvūdī bülend āvāzı var idi*. (1, 206^a / 12)¹³ ~ *tā şabāḥ+a dağ şeb-i yeldāmız atlar üzre böyle geçildi. şabāḥ olınca cümle küffār tārūmār olup bu sahrādan göçüldi*. (6, 30^b / 22-23).

Seyahatnâme'de *ol-* eyleminin *-ınca* zarf-eylem eki almış örnekleri çoğunlukla eylemsi olarak kullanılır. Bu örneklerde *-ınca*, *zaman* ve (zamanda) *sınırlama* işlevine sahiptir:

tā şabāḥa dağ şeb-i yeldāmız atlar üzre böyle geçildi. şabāḥ ol-ınca (sabahleyin) *cümle küffār tārūmār olup bu sahrādan göçüldi*. (6, 30^b / 22-23), *tā ḥuccāciñ āḥır temām ol-ınca* (... bitinceye kadar) *bu şadā-yı allah allah kesilmez*. (3, 43^a / 12-13).

Bazen *-ınca* zarf-eylem ekinin kalıplaşmadığı ve eylemsi eki işlevinde kullanıldığı yapılarda, eylemsi yapısından sonra *dek* / *dağ* edatının da getirildiği görülür. Bu edat, eylemsi yapısının taşıdığı zaman kavramını sınırlamak için kullanılmıştır. *Seyahatnâme*'de sadece aşağıdaki örneklerine rastlanmıştır:

ve *bu kadar ḡāziyān-ı mücāhidān, mü'minān-ı ehl-i imān şehid ol-ıncaya dek* yüz biñ iki yüz küffār *dendān-ı tiğ-i insāndan geçüp lāşe-i nā-pākleri yedi yerde yıgılıdır ...* (7, 84^b / 32-33), *cümle 'asker-i islām kal'ayı ihāta idüp toğuz yerden meterislere girilüp ceng [u] cidāl iderken bi-emr-i ḡayy-i kadir merḡūm kal'alar fetḥ ol-ıncaya dağ şiddet-i şitā gelüp bir 'acā'ib seyl-i bārān-ı raḡmet nāzil olup ...* (5, 117^a / 25-27).

¹³ Bu cümle, derkenarda yer alır.

4. +(n/y)e gidince

+(n/y)e gidince yapısı, git- eylemi ile -ince zarf-eylem ekinin birleşip kaynaşmasıyla oluşmuştur. git- eyleminin +(n/y)e durum ekli tamlayıcı olarak kullanılması, edat işlevi kazanmış gidince yapısını +(n/y)e durum ekiyle kullanılan bir yapı durumuna getirmiştir. +(n/y)e gidince, Seyahatnâme'de yerde sınırlama işleviyle çok seyrek kullanılır:

bir qolı evvelâ karadeñiz ile tunanıñ temevvüc etdügi maħalde kili kal'ası boğazında karadeñize rızân olup andan ismā' il ve ibrā' il ve kalaz ve ishāqça ve hırsova ve silis-re ve uruscuğa ve tā budin+e gidince (Budin'e kadar) *niçe biñ şayqa ve tıransa gemileri gidüp gelirler.* (3, 115^b / 1-4), *eger mülük himmet etse, şāmdan mekke+ye gidince ma'mūr olsa, develer bār-ı belā olmayup şalt atlı zevk u şafā iderek gidüp gelirdi.* (9, 276^a / 17-19).

Seyahatnâme'de +(n/y)e gidince, +(n/y)A varınca, +(n/y)A gelince, +A dağ / dek ve durum eki +A'nın birbiriyle "+A kadar" anlamında eş değer kullanıma sahip olduğu örnekler de rastlanır. Bu örnekler gidince yapısının edat işlevinde kullanıldığının göstergesidir:

... ammā miħālic boğazından deryā ile bandırma iskelesi+ne kāmil kırk mildir (5, 86^b / 14), *atına lımanından ħarāmī adacığı+na dağ iki mildir kim gāyet yakındır kim bāng-ı ħoros istimā' olunur.* (8, 256^a / 11), *ħazret-i nūhdan şoñra bu maħalli seyf-i zül-yezen kesüp iki şağ etmişdir. şol tarafda ġarba cereyān iden nıl bender-i reşid+e gidince (...)¹⁴ mildir. beri sağ tarafda şimāle cereyān iden nıl bender-i dimyāt+a varınca (...)¹⁵ mildir.* (P 10, 261^b / 6-7; Q 10, 264^b / 6-7), *ammā rû-yı arzda cenāb-ı bārī cümleden bü-yük maşkov diyārında nehr-i 'azīm edili ħalk itmişdir kim tülū'ndan ġurûb+na gelince kırk mil ve elli mil 'arzi vardır.* (3, 115^a / 12-14).

dek edatı, aşağıdaki örnekte eylemsi yapısının taşıdığı zaman kavramını sınırlamak için kullanılmıştır. Burada edatı cümleden çıkardığımızda sınırlanmış zaman kavramı da ortadan kalmaktadır. O hâlde bu eylemsi yapısında, -ince zarf-eylem ekinin sınırlama işlevi taşımaması dek edatının kullanılmasını sağlamış ve -inceye dek şeklinde ek ve edattan oluşan bir birleşik zarf-eylem yapısı meydana gelmiştir. Verilen örnek, Seyahatnâme'de gidince ile dek edatının birlikte kullanıldığı tek örnektir:

¹⁴ Yazma nüshalarda sayı ifadeleri yazılmamış ve yazılması için de P nüshasında boşluk bırakılmışken Q nüshasında boşluk bırakılmamıştır.

¹⁵ Yazma nüshalarda sayı ifadeleri yazılmamış ve yazılması için de P nüshasında boşluk bırakılmışken Q nüshasında boşluk bırakılmamıştır.

... bu haķır dağı "eyi fırsatdır bu beçde bir yıl durmağdan ise ğayrı diyârları seyâhat idüp yine **elçi paŗa gid-inceye dek** gelüp yetişirim." deyüp ... (7, 72^b / 33-34).

5. +(n)A çıkınca

+(n)A çıkınca, çık- eylemi ile -ınca zarf-eylem ekinden oluşmuş bir yapıdır. Bu yapı, çık- eylemi +(n)A durum ekli tamlayıcı aldığından dolayı +(n)A durum eki almış adlarla kullanılır. *Seyahatnâme*'de oldukça seyrek ve tespit edilen örneklerde "+A kadar" anlamında edat işleviyle yerde sınırlama bildirir:

ve ancağ bir kıble kapusı var kim bu kapunuñ yemîn [u] yesârında, tâ tâk-i 'âlisi+ne **çıkınca** kat-ender-kat girih girih zih zih girişme ve islimî ve rûmîler ve zülf-i nigâr-ı pür-kâr nakşları olunmuşdır ... (2, 224^b / 11-12), ve bu şebekeler beş âdem kıddî bâlâdır. andan yukaru hûş [u] tıyûr serâperde-i resûlu'l-laha duğul etmesinler deyü tâ tâk-ı muntehâlar+**a çıkınca** kalın tel kafaşdır. (9, 288^b / 28-29), ve mezkûr dîvdâr belinden yukaru 'akabe sûtûhı+**na çıkınca** dik yukaru iki sâ'at yoğuşdır. (9, 379^b / 11-12), minâresi bir serâmed şeşhâne bāngĥâne-i zibâdır kim aşāđı kapusından tâ yukaru şerîfe tabaķası+**na çıkınca** seksen beş kademedir. (8, 347^a / 19-20).

çıkınca sözcüğünün "+A kadar" anlamında edat işlevi kazandığı örneklerde çık- eylemi söz konusu değildir ve gerçek anlamından uzaklaşarak yüksekte bulunan en üst sınırı belirlemek için kullanılmıştır.

Aşağıdaki örnekte edat işlevi kazanmış +na varınca yapısıyla "+A kadar" anlamında eş değer işlevde kullanılmıştır:

ve bu cañlık kullisiniñ eñ aşāđısı islâmboluñ galaťa kullesi kadar kalındır ammâ ol çâr-küşe siyâh taşdan mebnîdir. anıñ içinde bir kat dağı, anıñ içinde andan ince bir kat dağı, andan tâ zirve-i a'lâsı+**na çıkınca** birbiri içinde olup tâ nihâyetindeki tabaķası+**na varınca** on yedi katdır ve tâ nihâyeti cümleden sivridir kim kızilelma topı bunuñ üzerindedir. (7, 62^a / 1-4).

-ınca'nın *Seyahatnâme*'de çık- eylemiyle zarf-eylem eki işlevinde kullanıldığı örneklerle de rastlanır. -ınca, bu örneklerde zaman bildirme işlevine sahiptir:

... üç yüz miğdârı atlular poroloğ dağı başına **çık-ınca** cemî'î piyâdeleri ol maĥalden ileride gördük. (5, 135^b / 33), ol mel'un-ı kallâş-ı nâ-ıtırâş ĥâmûş-bâş dururken serĥad ğâzîleri içre **kırk biñ ğuruŗa dek bahâya çık-ınca** ne olduğı ma'lûm olup muĥaddemâ 'asker-i islâmdan aldığı ümmet-i muĥammed esîrleriniñ yüz yigirmisin dağı verüp kırk biñ ğuruŗa fîrûht olunup her bahadır yigitlere oğuzar 'aded ğuruŗ ĥişşe degdi ... (6, 8^a / 32-34 - 6, 8^b / 1).

çıkınca zarf-eylem yapısından sonra dek edatının getirildiği bir örnek *Seyahatnâme*'de yoktur.

6. +(n/y)A *enince*

+(n/y)A *enince* yapısı *en-* eylemi ile *-ince* zarf-eylem ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Eylem, +(n/y)A durum ekli tamlayıcılarla kullanıldığından edat işlevi kazanan yapı da *Seyahatnâme*'de +(n/y)A durum ekli adlarla kullanılmıştır. Çok seyrek kullanılan bu yapının edat işleviyle "+A kadar" anlamında sadece yerde sınırlama bildiren örneklerine rastlanmıştır:

kimi bir çalışda dü-nîme olmuş, kimi süñü yalmanıyla mürd olmuş, kimi kelle paça olmuş, kimi hamâyil bağı çalınup kıol ve kelle perrân olmuş, kimi teper ber-kafa şadri+na enince dü-nîme olmuş, kimi sepetleme çalınmış, kimi kırşum ile alınmış ... (3, 101^a / 15-17), *âşâr-ı binâdan gayrı şey yokdır ammâ bu kal'adan tâ aşâğı nehr-i yadra+ya enince yalçın kıanara kıayayı ferhâdî külingler ile oyup maqdûr-ı beşer degil bir kâr-ı ferhâddır kim andan beş yüz ayağ kıaya nerdübân ile aşâğı şuya inüp nehr-i yadradan şu alınur.* (6, 168^b / 2-4), *ammâ bu ikinci kıat kal'anıñ deryâ tarafında aşlâ kal'a dîvârı yokdır zîrâ ol tarafı deryâ+ya eñince¹⁶ kâmil üç yüz arşın bâlâ yalçın kıayalardır kim güyâ küh-ı bî-sütündür.* (7, 135^b / 14-16), *... tâ çekebeni kıayaları içinden oyma yolları var kim yukaru kal'adan aşâğı şu kıullesi+ne enince biñ altmış ayağ kesme taş nerdübânlardır ...* (8, 358^a / 21-22).

Aşağıdaki örnekte *enince* ve *varınca* sözcükleri sınırlama bildiren edat işleviyle eş değer kullanıma sahiptir:

ve bu tarafı yedi kıulaç derin ve elli arşın enli bir ka'r-ı hafı-ı azîm hânda kıdır kim bu taraf dîvârları ve dağı hânda kı altları tâ ka'r-ı zemînde şu+ya enince dîvârları lağım üzre durur. ve dîvârlarınıñ esâsları tahte's-şerâ+ya varınca şu üzre ışkara rıhtım üzre temelleri kâr-ı freng-i pür-ceng binâsıdır. (7, 184^a / 15-17).

-ince ekinin *Seyahatname*'de *en-* eylemiyle zarf-eylem eki işlevinde kullanıldığı örneklere seyrek rastlanır:

... cümle macar-ı füccâr gülü idüp kıralzâdeyi ve hocası olan papası gerz ilyâs dağından aşâğı nehr-i tınaya atup kıayadan kıayaya uçup pâre pâre olup aşâğı tına kenârına en-ince yine hâyât bulup ... (6, 89^a / 5-6), *ve körügüñ biri aşâğı en-ince üstindeki tavaşı gülâmlar mezkûr nerdübândan onı dağı tırmaşup çıkarlar ve yine körüğe binerler.* (7, 60^a / 26-27).

Seyahatnâme'de *enince* zarf-eylem yapısından sonra *dek* edatının getirildiği bir örneğe rastlanmamıştır.

¹⁶ Sözcük yazma nüshada كنججه biçiminde yazılmıştır.

III. Sonuç

Hazırlamış olduğumuz bu çalışmayla, *Seyahatnâme*'de *-IncA*'nın zarf-eylem eki kullanımına ek olarak eylemle birlikte *+(n/y)A varınca*, *+(n/y)A gelince*, *olınca*, *+(n/y)e gidince*, *+(n)A çıkınca*, *+(n/y)A enince* şeklinde çekim edatı işlevinde kullanılan yapılar meydana getirdiği tespit edilmiştir. Bu yapılar "+A kadar, +A dek" anlamında sınırlama bildiren bir edat işleviyle kullanılmıştır. Bu kullanımların ortaya çıkmasında, Evliya Çelebi'nin dili kullanmadaki kişisel tercihlerinin de etkili olduğunu söyleyebiliriz. Yer, zaman gibi çeşitli ifade unsurlarında sınırlama bildiren bu yapıların işlevsel ve eş değer kullanımları da göz önünde bulundurulduğunda *+A kadar*, *+A dek* edatlarıyla aynı kategoride değerlendirilmesi gerekmektedir.

Seyahatnâme'de *+(n/y)A varınca*, *+(n/y)A gelince*, *olınca*, *+(n/y)e gidince*, *+(n)A çıkınca*, *+(n/y)A enince* yapıları hem çekim edatı hem de zarf-eylem işlevinde kullanılmaktadır. Bu iki işlev birbirine karıştırılmamalıdır. Yapılacak olan dil incelemelerinde, konuya hem yapı hem de işlev özellikleri göz önüne alınarak bir yorum getirilmesi daha doğru bir adım olarak düşünülebilir.

Türkçenin tarihî dönemlerinde yazılan eserlerden hareketle edat olarak kullanılabilen farklı yapıların ortaya konması, edatların oluşum sürecinin takibi ve yorumlanması açısından katkı sağlayıcı farklı fikirlere kaynaklık edebilir. Ayrıca bu tarz çalışmalarla araştırmacıların dikkatine sunulan farklı dil yapılarının dilin doğru öğretimi ve yeni dil çalışmaları açısından da önemli olduğunu belirtebiliriz. ©

KAYNAKLAR

- ALKAYA, Ercan (2007). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar*, Elazığ: Manas Yay.
- ARGUNŞAH, Mustafa (2011). "Türkçede Zarf-fiil Eklerinin Durum Ekleriyle Kalıplaşması", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1, 55-68.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2000). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yay.
- BAYRAKTAR, Nesrin (2004). *Türkçede Fiilimsiler*, Ankara: TDK Yay.
- BİLGEGİL, M. Kaya (1984). *Türkçe Dilbilgisi*, İstanbul: Dergâh Yay.
- BOESCHOTEN, Hendrik (2009). "Evliya Çelebi'nin İmlâsı ve Bizim Transliterasyonumuz", *Evliya Çelebi Diyarbekir'de*, (drl.: Martin van Bruinessen, Hendrik Boeschoten) (çev.: Tansel Güney), İstanbul, İletişim Yayınları, 127-142.
- BOESCHOTEN, Hendrik (2009). "Dilbilim Araştırmaları İçin Bir Kaynak Olarak Seyahatnâme", *Evliya Çelebi Diyarbekir'de*, (drl.: Martin van Bruinessen, Hendrik Boeschoten) (çev.: Tansel Güney), İstanbul: İletişim Yay., 143-181.
- BOZ, Erdoğan (2007). *Türkiye Türkçesinde +{A} Durum Biçimbirimi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- BURAN, Ahmet (1999). "Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni", 3. *Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996*, Ankara: TDK Yay., 207-214.
- COŞKUN, Volkan (1997). "Tarihî Türk Lehçeleri ve Özbek Türkçesinde Zaman ve Mekânda Sınırlama Görevi Üstlenen Yapılar", *Türk Dili Araştırma Yıllığı Belleten 1997*, Ankara: TDK Yay., 429-438.
- ÇAĞATAY, Saadet (1948). "Eski Osmanlıca'da Fiil Müştaklarından III. Gerundifler", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 6, S. 1-2, Ankara, 27-47.
- DANKOFF, Robert (2008). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü* (Katkılarla çev. Semih Tezcan), İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- DENY, Jean (2012). *Türk Dil Bilgisi - Modern Türk Dil Bilgisi Çalışmalarının Kapsamlı İlk Örneği* - (çev.: Ali Ulvi Elöve), (Günümüz Türkçesine uyarlayan: Ahmet Benzer), İstanbul: Kabalcı Yay.
- DEVELİ, Hayati (1995). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, Ankara: TDK Yay.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2000). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (haz.: Aydın Sami Güneyçal), Ankara: Aydın Kitabevi.
- DUMAN, Musa (1995). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, Ankara: TDK Yay.
- ERGİN, Muharrem (1998). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yay.

- GRÖNBECH, K. (2000). *Türkçenin Yapısı* (çev.: Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yay.
- GÜLSEVİN, Gürer (2001). "Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-fiiller", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. II, S. 2, Afyon, 125-144.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1992). *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: MEB Yay.
- HÜNERLİ, Bülent (2010). "Doğu Trakya Ağzlarında Arkaik Olarak Kullanılan Sınırlama İşlevindeki {-(y)XncA} Zarf-fiil Eki", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/1, 495-507.
- KAHRAMAN, Seyit A.-DAĞLI, Yücel-DANKOFF, Robert-KURŞUN, Zekeriya-SEZGİN, İbrahim (hızl.) (2011). *Evlîyâ Çelebi bin Dervîş Mehmed Zillî Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi-1 1 ve 6. Kitaplar* (ed.: M. Sabri KOZ), İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- KAHRAMAN, Seyit A.-DAĞLI, Yücel-DANKOFF, Robert (hızl.) (2011). *Evlîyâ Çelebi bin Dervîş Mehmed Zillî Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi-2 7 ve 10. Kitaplar*, Dizin (ed.: M. Sabri KOZ). İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- KARA, Funda (2009., "Edat ve Zarf Üzerine Bazı Düşünceler", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/3, 1281-1300.
- KARABACAK, Esra (2002). *Bergamalı Kadri Müyessiretü'l-Ulûm*, Ankara: TDK Yay.
- KARAHAN, Leylâ (2011). "'Sonra ve Önce' Kelimelerinin Edat Kategorisi İçindeki Durumu", *Türk Dili Üzerine İncelemeler* (hızl.: Ekrem Ankoğlu, Dilek Ergönenç Akbaba), Ankara: Akçağ Yay., 271- 282.
- KARAAĞAÇ, Günay (2009). "Edat Üzerine Düşünceler", *Gazi Türkiyat, Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi Necmettin Hacıeminoğlu Özel Sayısı*, S. 5, Ankara, 157-169.
- KARPUZ, Hacı Ömer (2000). *Türkçe'de Zarflar -Türkiye Türkçesi Edebi Dilindeki Zarfların Yapısal ve İşlevsel İncelemesi-*, Denizli: Ege-Doğuş Yay.
- KORKMAZ, Zeynep (2000). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara, TDK Yay.
- KORKMAZ, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yay.
- Lİ, Yong-Söng (2004). *Türk Dillerinde Sontakılar*, İstanbul: Kebikeç Yay.
- ORUÇ, Birsal (1999). "Türkiye Türkçesinde Kullanılan Çekim Edatları Üzerine Görüş Farklılıklarından Kaynaklanan Problemler", *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara: TDK Yay., 421-430.

- ÖNER, Mustafa (1999). "Türkçede Edatlı (Sentaktik) İsim Çekimi", *Türk Dili*, S. 565, Ankara, 10-18.
- ÖNER, Mustafa (2003). "Türkçede Çekim Edatlarının Karşılaştırma ve Sınırlandırma Bağlantıları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1999/I-II, Ankara, 147-157.
- ÖNER, Mustafa (2004). "Türkçe Söz Diziminde Eklenme Yönündeki Yapılar Üzerine", *Zeynep Korkmaz Armağanı*, Ankara: TDK Yay., 283-289.
- SALAN, Erkan (2013). *Evlıya Çelebi Seyahatnâmesi'nin Biçim Bilgisi Özellikleri*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli.
- TİKEN, Kâmil (2004). *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiiller*, Ankara: TDK Yay.
- TULUM, Mertol (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Ankara: TDK Yay.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2008). *Türkiye Türkçesi Ad İşletimi (Biçim Bilgisi)*, İstanbul: Kesit Yay.
- YAMAN, Ertuğrul (2005). *Özbek Türkçesinde Edatlar (Kaynakları, Ses ve Şekil Özellikleri)*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- YILMAZ DENİZ, Özlem (2009). *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*, Ankara: TDK Yay.
- YÜCE, Nuri (1999). *Gerundien in Türkischen Eine Morphologische und Syntaktische Untersuchung*, İstanbul: Simurg Yay.

